

Het Kenniscentrum
ARBEIDSMIGRANTEN

INT-AR Paper 3

Arbeidsmigratie en verdringingⁱ

Arjan Heyma (SEO Economisch Onderzoek)

Arbeidsmigratie kan tot verdringing van binnenlandse werknemers leiden wanneer arbeidsmigranten concurreren onder voor werkgevers gunstige voorwaarden. In de praktijk komt verdringing door arbeidsmigratie beperkt voor. De kans op verdringing is vooral aan de onderkant van de arbeidsmarkt aanwezig (lager geschoold routinematig werk) en houdt verband met flexibilisering. Tegelijkertijd kan arbeidsmigratie tot meer werkgelegenheid leiden, met name aan de bovenkant van de arbeidsmarkt.

Wat is verdringing op de arbeidsmarkt?

In de meest ruime zin treedt verdringing op de arbeidsmarkt op wanneer het vinden van een baan voor de één, baanverlies (of het niet verkrijgen van een baan) voor de ander betekent. Dat is strikt genomen al het geval wanneer twee mensen solliciteren op één vacature waarbij gewoon sprake is van gezonde concurrentie op de arbeidsmarkt. Daarom zijn er ook meer strikte definities die stellen dat men pas kan spreken van verdringing wanneer (i) een verstoring op de arbeidsmarkt tot ongelijke concurrentie op arbeidsproductiviteit leidt tussen bepaalde groepen voor dezelfde arbeidsplaatsen én (ii) de arbeidsmarktpositie van de ene (potentieel verdrongen) groep verandert door het arbeidsaanbod van de andere groep.ⁱⁱ Er wordt dan niet alleen geconcurrereerd op arbeidsproductiviteit, maar ook op condities die de prijs van arbeid bepalen buiten de invloedssfeer van werk(zoek)enden. Deze definitie houdt er ook rekening mee dat verdringing kan leiden tot veranderingen in lonen en arbeidsvoorwaarden in plaats van alleen een verandering in baankansen. In een goed werkende arbeidsmarkt bepaalt het aanbod van arbeid uiteindelijk de totale werkgelegenheid en is verdringing op lange termijn nihil. Verstoringen die leiden tot minder concurrentie op basis van arbeidsproductiviteit zorgen voor een minder efficiënte allocatie van werkenden over arbeidsplaatsen en tot een lagere totale arbeidsproductiviteit.

Voorbeelden van ongelijke concurrentie op de arbeidsmarkt zijn het inzetten van bijstandsgerechtigden die werk verrichten als tegenprestatie voor een uitkering, resulterend in het verdwijnen van vergelijkbare betaalde arbeid, het door werkgevers onevenredig veel gebruik maken van stagiaires of het overhevelen van werk van betaalde krachten naar vrijwilligers, of de situatie waarbij werkgevers gedurende een economische neergang en een oplopende werkloosheid hogere eisen stellen en personen met een hoger opleidingsniveau aanstellen die lager opgeleiden verdringen.

Arbeidsmigratie en verdringing

Bij arbeidsmigranten kunnen loonkostenvoordelen bij het inhuren van buitenlandse werknemers een ongelijk speelveld creëren tussen binnenlandse en buitenlandse werknemers. Een ongelijk speelveld treedt op wanneer de brutoloonkosten bij eenzelfde nettoloon lager zijn voor buitenlandse dan voor binnenlandse werknemers, wanneer arbeidsmigranten bereid zijn om onder andere arbeidsomstandigheden hetzelfde werk te verrichten, of wanneer er misbruik wordt gemaakt van buitenlandse werknemers door ze illegale (goedkope) arbeid te laten verrichten. Wanneer binnenlandse werknemers daardoor minder kans maken op een baan of genoeg moeten nemen met een lager loon, is er sprake van verdringing in strikte zin. In meer ruimere zin is al sprake van verdringing wanneer een daling van het aantal banen voor binnenlandse werknemers een *aantoonbaar gevolg* is van een groter aanbod van arbeidsmigranten. De SER maakt in het advies over migratie een onderscheid tussen directe verdringing (verlies van werk door de komst van een arbeidsmigrant) en indirecte verdringing (binnenlands aanbod maakt minder kans door de aanwezigheid van buitenlands aanbod).ⁱⁱⁱ Het SER-rapport over arbeidsmigratie stelt overigens vast dat de meeste beschikbare studies (op macroniveau) aantonen dat verdringingseffecten ook tijdens een recessie beperkt zijn. Volgens de SER kan dit er heel anders uitzien als gekeken wordt naar bepaalde beroepsgroepen of bedrijfstakken.

Internationaal onderzoek naar verdringing door arbeidsmigratie

Als gevolg van verschillende typen migranten, arbeidsmarktinstuties, conjunctuur, en openheid en aanpassingsvermogen van de economie, zijn verdringingseffecten altijd plaats- en tijdsafhankelijk en lastig causaal te identificeren. Daar zijn volgens internationaal onderzoek twee redenen voor.^{iv} Ten eerste is arbeidsmigratie zowel een oorzaak als een gevolg van veranderingen in lonen en werkgelegenheid in bestemmingsgebieden. Regio's en landen met een sterke economische groei, en daarmee gepaard gaande loonstijging en toenemende arbeidsvraag, zijn aantrekkelijker voor migranten. Als gevolg daarvan leidt een simpele vergelijking van arbeidsmigratie met de arbeidsmarktpositie van binnenlandse werknemers tot een onderschatting van het effect van arbeidsmigratie op de lonen en werkgelegenheid van binnenlandse werknemers. Een tweede reden is dat binnenlandse werknemers kunnen reageren op de komst van arbeidsmigranten door naar gebieden, sectoren of banen te trekken waar zij betere arbeidsmarktperspectieven en minder concurrentie hebben. Daardoor lijkt het effect van arbeidsmigratie in de regio's en sectoren waar arbeidsmigranten voornamelijk terecht komen aanzienlijk, maar is het effect op nationaal niveau kleiner. Worden regio's, sectoren of banen onderling vergeleken, dan leidt dat tot een onderschatting van de effecten van arbeidsmigratie op de binnenlandse lonen en werkgelegenheid.

Om causale effecten van arbeidsmigratie empirisch vast te kunnen stellen, maken enkele internationale studies gebruik van exogene variatie in de komst van arbeidsmigranten. Exogene variatie betekent dat de komst van arbeidsmigranten niet samenhangt met de economische situatie in het bestemmingsgebied. Daarmee wordt het probleem van het niet kunnen onderscheiden van oorzaak en gevolg van arbeidsmigratie verholpen. Deels besteden deze studies tevens aandacht aan de verspreiding van het effect van arbeidsmigratie doordat binnenlandse werknemers naar andere gebieden of sectoren vertrekken door de komst van de arbeidsmigranten. Eén van de bekendste studies is die naar de immigratie van ongeveer 125.000 voornamelijk ongeschoolde Cubanen in de Verenigde Staten (in het bijzonder Miami) in 1980 en de gevolgen voor de arbeidsmarktpositie van binnenlandse werknemers. De komst van de Cubanen leidde tot een toename van de beroepsbevolking in Miami met 7 procent. De grootschalige immigratie was het gevolg van een politieke beslissing van de Cubaanse overheid, niet van economische groei of een toegenomen arbeidsvraag in Miami. De studie concludeerde dat de komst van de migranten nauwelijks effect heeft gehad op de lonen of werkloosheid van binnenlandse werknemers in de eerste vijf jaar na de immigratie. Als mogelijke verklaring wordt genoemd dat de textiel- en mode-industrie in Miami als gevolg van eerdere ervaringen snel kon inspringen op de toename van relatief ongeschoolde arbeid.^v

In een herhaling van deze studie is specifiek gekeken naar het effect van de grootschalige immigratie op de lonen en werkgelegenheid van niet-Cubaanse arbeiders die hun middelbare school niet hebben afgemaakt. De argumentatie daarbij was dat juist de vaardigheden van deze groep erg substitueerbaar zijn met de Cubaanse migranten. In tegenstelling tot de eerdere studie werd een substantieel negatief effect gevonden op de lonen van ongeschoolde niet-Cubaanse binnenlandse werknemers van 10 tot 30 procent in 1981-1986. Dat laat zien dat het van groot belang is om vast te stellen wie precies de gevolgen ondervinden van arbeidsmigratie en dat tegengestelde effecten op de arbeidsmarkt op geaggregeerd niveau kunnen leiden tot een verhulling van mogelijke verdringingseffecten.^{vi}

Zo'n gedifferentieerde focus is gebruikt in een studie van de effecten van de immigratie van laagopgeleide migranten uit Centraal Amerika op de arbeidsmarktpositie van binnenlandse werknemers in de zuidelijke staten van de Verenigde Staten. De migratiestroom die in 1998 op gang kwam door de orkaan Mitch in Centraal Amerika is gebruikt als bron van exogene variatie. De studie vond op korte termijn zowel een klein positief effect op de lonen van autochtone Amerikanen, als een klein negatief effect op de werkgelegenheid onder eerder gekomen Latijns-Amerikaanse migranten. Met andere woorden, het is goed mogelijk dat de vaardigheden van de recente immigranten complementair zijn aan

die van de nationale bevolking, terwijl ze concurreren met de immigranten uit hun thuisland die reeds eerder naar de Verenigde Staten zijn gekomen.^{vii}

Ook binnen Europa is een aantal relevante studies naar de effecten van arbeidsmarkt migratie uitgevoerd. In een studie naar de effecten van immigratie van etnische Duitsers uit Oost-Europese Landen en voormalige Sovjet-landen naar Duitsland, is de val van de Berlijnse Muur in 1989 als exogene variatie gebruikt. De immigranten werden bij aankomst willekeurig verdeeld over gebieden om een evenwichtige verdeling over Duitsland te realiseren. Derhalve heeft de economische voorspoed of arbeidsvraag van een bepaalde regio in Duitsland geen effect gehad op de migratiestroom. De studie vindt geen binnenlandse migratie als gevolg van de immigratie uit Oost-Europa en ook geen looneffecten, mogelijk door de sterke positie van vakbonden in Duitsland. Mede omdat lonen zich minder gemakkelijk naar beneden aanpassen, werden substantiële korte-termijn effecten gevonden op de werkgelegenheid van binnenlandse werknemers: voor elke tien arbeidsmigranten kwamen of bleven drie binnenlandse werknemers minder aan het werk.^{viii}

Soortgelijke effecten werden gevonden in een recentere studie naar Tsjechen die in Duitse grenssteden naar werk mochten zoeken, beleid dat ruim een jaar na de val van de Berlijnse muur werd geïmplementeerd. Tsjechen werd het echter niet toegestaan om in Duitsland te wonen, waardoor zij als gevolg van tijd- en reiskosten in de meest dichtstbijzijnde steden op zoek naar werk gingen. Door de dichtstbijzijnde steden te vergelijken met andere grenssteden, vindt de studie een relatief klein looneffect en een relatief groot negatief effect op de werkgelegenheid van Duitse werknemers op de korte termijn. Die werkgelegenheidseffecten uiteten zich vooral in de verminderde instroom van binnenlandse werknemers in nieuwe banen, niet zozeer in het verlies van banen van huidige werknemers of het vertrek van huidige werknemers naar andere gebieden. De effecten zijn sterker voor laagopgeleide dan voor hoogopgeleide Duitsers. De Tsjechen waren voornamelijk laagopgeleid, waardoor zij eerder substitueerbaar waren met laagopgeleide Duitse werknemers.^{ix}

In een Britse studie voor de periode 1997-2005 (een tijd waarin de arbeidsmigratie naar Groot-Brittannië fors groeide) worden voor Britse werknemers juist weinig verdringingseffecten gevonden, maar wel een druk op de lage lonen, in het bijzonder bij de al langer aanwezige migranten.^x De adviescommissie MAC van de Britse regering legt nog een andere relatie tussen de beloning en het binnenlandse aanbod. Kort samengevat stelt die regeringscommissie dat een verbetering van de lonen in sommige sectoren een sterke incentive zou betekenen voor de instroom van Britse werknemers.^{xi}

De internationale empirische studies richten zich voornamelijk op korte termijn effecten en maken niet duidelijk of er sprake is van ongelijke concurrentie tussen binnenlandse en buitenlandse werknemers. Daardoor is het onduidelijk of de gevonden effecten in alle gevallen kunnen worden bestempeld als verdringing. Daarnaast spelen de beschreven situaties zich af in landen met een andere arbeidsmarkt en andere instituties dan in Nederland. Hieronder worden daarom nog een viertal studies besproken in de Nederlandse context.

Onderzoek naar verdringing door arbeidsmigratie in Nederland

Uit een eerste effectstudie over arbeidsmigratie in Nederland door SEO Economisch Onderzoek, blijkt dat de immigratie van werknemers uit Midden- en Oost-Europa (kortweg MOE-landers), in het begin van deze eeuw nauwelijks tot verdringing van Nederlandse werknemers heeft geleid. Bovendien was nauwelijks sprake van een negatief effect op de lonen. De gehanteerde methode houdt rekening met de invloed van economische omstandigheden in bepaalde sectoren en regio's om effecten zo zuiver mogelijk in te schatten. Het maakt echter geen gebruik van exogene variatie, al kan de toename van het aantal MOE-landers vanaf 2004 (door toetreding van Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije, Slovenië tot de EU) wel worden gezien als een exogene schok. De groei van het aantal langdurig verblijvende arbeidsmigranten blijkt een positief effect te hebben gehad op het aantal banen

van Nederlandse werknemers, de groei van het aantal tijdelijke migranten een licht negatief effect. Per saldo had deze arbeidsmigratie een (klein) neerwaarts effect op het gemiddelde loonniveau. Dat effect was waarneembaar in de laagste loonklasse en afwezig in de hogere loongroepen.^{xii}

In een vervolgonderzoek met eenzelfde aanpak werd voor de gehele periode 1999-2008 geen significant effect gevonden van de arbeidsmigratie van MOE-landers op het aantal banen van Nederlandse werknemers. Daarbij werd de afschaffing van de verplichte tewerkstellingsvergunning (per mei 2007) voor mensen uit de in 2004 toetreden MOE-landen gebruikt als bron van exogene variatie. Wel werden kleine substitutie-effecten gevonden in segmenten met werkgelegenheidskrimp, waar arbeidsmigratie concurreert met het binnenlandse aanbod, terwijl in groeisegmenten arbeidsmigranten vaak complementair zijn aan het binnenlandse arbeidsaanbod. Kennelijk is de arbeidsmarkt goed in staat om het extra arbeidsaanbod te absorberen. In de periode 2005-2008 lijkt daarom per saldo geen sprake te zijn van verdringing van binnenlandse werknemers, ondanks een verdubbeling van het aantal arbeidsmigranten.^{xiii} Een studie van het Centraal Planbureau en het Sociaal en Cultureel Planbureau laat voor de periode 2001-2011 zien dat er in Nederland binnen sectoren geen verband is tussen loongroei en een toename in het aandeel arbeidsmigranten. Ook dat suggereert dat de mate van verdringing door arbeidsmigratie beperkt is.^{xiv}

Een derde studie van SEO kijkt specifiek naar verdringing in de bouw, tuinbouw, voedingsindustrie en wegtransport, omdat sprake is geweest van aanzienlijke verschuivingen in de inzet van arbeid in deze segmenten die gepaard is gegaan met ongelijke concurrentie, mede veroorzaakt door EU-regelgeving.^{xv} Het blijkt voor werkgevers in deze sectoren vaak goedkoper om personeel te huren via buitenlandse constructies en bemiddelaars. Risicogroepen voor verdringing zijn laagopgeleiden, jongeren en allochtonen. Toch zijn werknemers in deze bedrijfstakken door de groei van het aantal arbeidsmigranten niet massaal uitgestroomd naar werkloosheid of inactiviteit. Ook nieuwe instromers en werkzoekenden hebben weinig last van concurrentie door arbeidsmigranten bij het vinden van een nieuwe baan. De verklaring zou kunnen zijn dat bij enkele risicogroepen, die het meest concurreren met arbeidsmigranten, de negatieve effecten overheersen, maar dat bij groepen die nauwelijks concurreren met arbeidsmigranten juist positieve effecten overheersen. In dit onderzoek is echter geen effectmeting uitgevoerd, waardoor de waargenomen verschuivingen strikt genomen niet noodzakelijk als het effect van arbeidsmigratie kunnen worden geïnterpreteerd. Bovendien blijken arbeidsmigranten die naar Nederland komen vooral in banen te werken waarvoor Nederlandse werklozen zich niet of nauwelijks aanbieden.^{xvi} Als ingezetenen niet bereid zijn bepaalde werkzaamheden te verrichten, kan van verdringing door nieuwkomers geen sprake zijn en is de beschikbaarheid van alternatief arbeidsaanbod zonder meer gunstig voor de economie.^{xvii}

Arbeidsmigratie en flexibilisering

Uit de studie van SEO naar verdringing in de bouw, tuinbouw, voedingsindustrie en wegtransport blijkt tevens dat tijdens de recente economische crisis de arbeidsmigratie wel afnam uit West-Europa maar niet of nauwelijks uit Oost-Europa. De toename van het aandeel arbeidsmigranten in de sectoren landbouw, industrie, bouw, groothandel en transport ging vrijwel steeds gepaard met een verschuiving van vaste naar flexibele arbeidsvormen. In die sectoren was sprake van zowel een zoektocht naar goedkope arbeid, als van een voortgaande flexibilisering. De kostenverlaging werd onder meer bereikt door te kiezen voor arbeidsmigranten die lagere lonen en hogere flexibiliteit voor lief nemen. Verdringing heeft vooral plaatsgevonden in arbeidsintensieve banen met gestandaardiseerde werkzaamheden, waar op prijs en niet op kwaliteit wordt geconcurrereerd en waarbij de beheersing van de Nederlandse taal minder belangrijk is.^{xviii}

Onder de Nederlandse beroepsbevolking is al langer sprake van een verschuiving van vast naar flexibel werk. De rekrutering van arbeidsmigranten leidt voornamelijk tot flexibele, tijdelijke en relatief kortere dienstverbanden en vergemakkelijkt verdere externe flexibilisering van de arbeidsmarkt.^{xix} Die constatering lijkt te worden onderbouwd in een Frans onderzoek dat zich toespitst op de invloed van arbeidsmigratie op de lonen en de baanzekerheid van arbeidsmigranten in vergelijking met de situatie van reeds aanwezige gelijk geschoolde werknemers.^{xx} Het onderzoek laat zien dat arbeidsmigratie geen effect heeft op het loon van binnenlandse werknemers met een vast contract, maar wel samenhangt met een loonsverlaging voor binnenlandse werknemers met een flexibel contract. Omdat arbeidsovereenkomsten voor bepaalde tijd een kortere tijdsduur hebben en met relatief beperkte kosten kunnen worden beëindigd, bieden ze de mogelijkheid om loonkosten naar beneden aan te passen: bedrijven betalen hun nieuwe medewerkers lagere lonen dan de werknemers die het bedrijf hebben verlaten. Het personeelsverloop van medewerkers met een vast contract is lager, onder meer vanwege de grotere ontslagbescherming. Echter, als binnenlandse werknemers met vaste contracten het bedrijf verlaten, kunnen zij worden vervangen door werknemers in tijdelijke banen, waaronder arbeidsmigranten. Geen direct baanverlies als gevolg van arbeidsmigratie dus, maar een voortschrijdende afname van het aandeel stabielere vormen van arbeidsrelaties en een voortgaande flexibilisering. De causaliteit tussen arbeidsmigratie en de voortschrijdende flexibilisering van de arbeidsmarkt is hiermee echter nog niet aangetoond.

Een flexibelere arbeidsmarkt leidt niet noodzakelijk tot grotere verdringingseffecten. Uit een onderzoek onder vijftien West-Europese landen in de jaren 1996-2010 blijkt dat immigratie door de toenemende concurrentie ervoor zorgt dat laagopgeleide ingezetenen vaker in 'complexe' en beter betaalde banen werken. Dit effect is sterker in landen met relatief flexibele arbeidswetgeving.^{xxi} Een soortgelijke conclusie volgt uit een Deens onderzoek, waarin wordt aangetoond dat extra aanbod van arbeidsmigranten ervoor heeft gezorgd dat laaggeschoolde Denen, en dan vooral jongeren, vaker zijn gaan werken in banen waarin handmatige arbeid een minder belangrijke rol speelt, wat ertoe leidde dat de gemiddelde lonen voor laagopgeleiden omhoog zijn gegaan.^{xxii} Al in 2003 werd in een studie van vijftien West-Europese landen in de periode 1983-1999 door de auteurs vastgesteld dat niet alleen restricties op productmarkten, maar ook beperkte arbeidsmarktflexibiliteit de effecten van immigratie op werkloosheid en lonen kunnen vergroten.^{xxiii} Beperkte arbeidsmarktflexibiliteit beschermt werknemers op korte termijn mogelijk tegen de verhoogde concurrentie die arbeidsmigratie met zich meebrengt, maar kan een negatieve invloed hebben op het aanpassingsvermogen van economieën en op evenwichtswerkgelegenheid op de langere termijn.^{xxiv}

Conclusie

Verdringing van werkenden door arbeidsmigratie is in de praktijk beperkt en betreft vooral werkenden waarvan de vaardigheden substitueerbaar zijn met arbeidsmigranten. Dat zijn vaker laagopgeleiden, jongeren en werkenden met een migratieachtergrond. De negatieve effecten van arbeidsmigratie op lonen zijn over het algemeen sterker dan op baankansen en beperken zich meestal tot de korte termijn. Arbeidsmigratie gaat vaak gepaard met flexibilisering, maar het is nog maar de vraag of er een causaal verband tussen beide ontwikkelingen zit. Een flexibele arbeidsmarkt kan er tegelijkertijd voor zorgen dat negatieve gevolgen van arbeidsmigratie op lonen en werkgelegenheid beperkt blijven.

Bronvermelding

- ⁱ Derde, herziene versie (maart 2021), de eerdere versies door Jan Cremers.
- ⁱⁱ Heyma, A., Zwetsloot, J. & Gautier, P. (2019). Verschuivingen, concurrentie en verdringing; Een economische verkenning, SEO-rapport 2019-14, Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.
- ⁱⁱⁱ Dit onderscheid wordt verder niet gebruikt in de SER-analyse, SER (2014). Arbeidsmigratie, Advies 14/09.
- ^{iv} Borjas, G.J. (2015). The wage impact of the Marielitos: A reappraisal, NBER Working Paper nr. 21588.
- ^v Card, D. (1990). The impact of the Mariel Boatlift on the Miami labor market, *Industrial and Labor Relations Review*, 43 (2), pag. 245-257.
- ^{vi} Borjas, G.J. (2015).
- ^{vii} Kugler, A. & Yuksel, M. (2008). Effects of Low-Skilled Immigration on U.S. Natives: Evidence from Hurricane Mitch, NBER Working Paper No. 14293.
- ^{viii} Glitz, A. (2012). The labor market impact of immigration: a quasi-experiment exploiting immigrant location rules in Germany, *Journal of Labor Economics*, 30 (1), pag. 174-213.
- ^{ix} Dustmann, C., Fasani, F. & Speciale, B. (2017). Illegal migration and consumption behavior of immigrant households, *Journal of the European Economic Association*, 15 (3), pag. 654-691.
- ^x http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/sites/files/migobs/Briefing%20-%20Labour%20Market%20Effects%20of%20Immigration_0.pdf.
- ^{xi} Letterlijk stelt de MAC: 'Without upward pressure on wages there is little incentive for more natives to enter these occupations and the reliance on migrant labour will be a permanent rather than temporary feature of these labour markets'. In: Review of Tier 2 - Analysis of Salary Thresholds, Migration Advisory Committee, 2015.
- ^{xii} Heyma, A., Berkhout, E., Werff, S. van der & Hof, B. (2008). De economische impact van arbeidsmigratie uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië: een studie naar omvang, aard en economische effecten van arbeidsmigratie, SEO-rapport 2008-70, Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.
- ^{xiii} Berkhout, E., Heyma, A. & Werff, S. van der (2011). De economische impact van arbeidsmigratie: verdringingseffecten 1999-2008, SEO-rapport 2011-47, Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.
- ^{xiv} Euwals, R. & Meijerink, G. (2018). Inclusieve globalisering. Den Haag: Centraal Planbureau (CPB Policy Brief 2018/08).
- ^{xv} Berkhout, E., Bisschop, P. & Volkerink, M. (2014). Grensoverschrijdend aanbod van personeel: verschuivingen in nationaliteit en contractvormen op de Nederlandse arbeidsmarkt 2001-2011, SEO-rapport 2014-49, Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.
- ^{xvi} <http://www.nu.nl/politiek/3924694/asscher-niet-bang-meer-verdringing-arbeidsmarkt.html>.
- ^{xvii} Centraal Planbureau en Sociaal en Cultureel Planbureau (2018). Verdringing op de arbeidsmarkt; Beschrijving en beleving. Den Haag: CPB-SCP.
- ^{xviii} Volgens CBS-cijfers is 75 procent van de in Nederland ingeschreven Poolse werknemers werkzaam via uitzendbureaus. Het overige kwart werkt in de landbouw (12 procent), de handel en de industrie. Volgens een studie voor de ABU over 'flexmigranten' werkt ongeveer 30 procent van alle flexmigranten in de logistiek (en distributie), 30 procent in de land- en tuinbouw en 25 procent in de voedingsindustrie. Metaal scoort 7 procent en de overige sectoren liggen onder de 2 procent (ConclusR Research, 2014).
- ^{xix} Zie o.a. Raess, D. & Burgoon, B. (2015) Flexible Work and Immigration in Europe. *British Journal of Industrial Relations*, 53:1. Daarin worden de gevolgen van arbeidsmigratie voor de arbeidsmarkt geanalyseerd op basis van een dataset van 16 Europese landen, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/bjir.12022/pdf>.
- ^{xx} Edo, A. (2016) How do rigid labor markets absorb immigration? Evidence from France. *IZA Journal of Migration*, 5:7, <http://izajom.springeropen.com/articles/10.1186/s40176-016-0055-1#Sec15>.
- ^{xxi} D'Amuri, F. & Peri, G. (2014). Immigration, jobs, and employment protection: evidence from Europe before and during the Great Recession. In: *Journal of the European Economic Association*, 12 (2), pag. 432-464.
- ^{xxii} Foged, M. & Peri, G. (2015). Immigrants' effect on native workers: new analysis on longitudinal data. In: *American Economic Journal: Applied Economics*, 8 (2), pag. 1-34.
- ^{xxiii} Angrist, J.D. & Kugler, A.D. (2003). Protective or counter-productive? Labour market institutions and the effect of immigration on EU natives. In: *The Economic Journal*, 113 (488), pag. F302-F331.
- ^{xxiv} Centraal Planbureau en Sociaal en Cultureel Planbureau (2018).